

Een wandelend zwart gat

Oliver Sacks

De Britse neuroloog heeft nog maar een paar maanden te leven. Zijn onlangs uitgekomen autobiografie *On The Move* gaat over zijn hele leven. In een eerdere autobiografie bleef veel on gezegd. Nu niet.

Door Douwe Draisma

Misschien leeft hij nog, de Amsterdammer die een stomdrongen Oliver Sacks in de Warmoesstraat oprapte uit de goot, mee naar huis nam, seks met hem had en de volgende ochtend in kamerjas weer aan zijn bed verscheen.

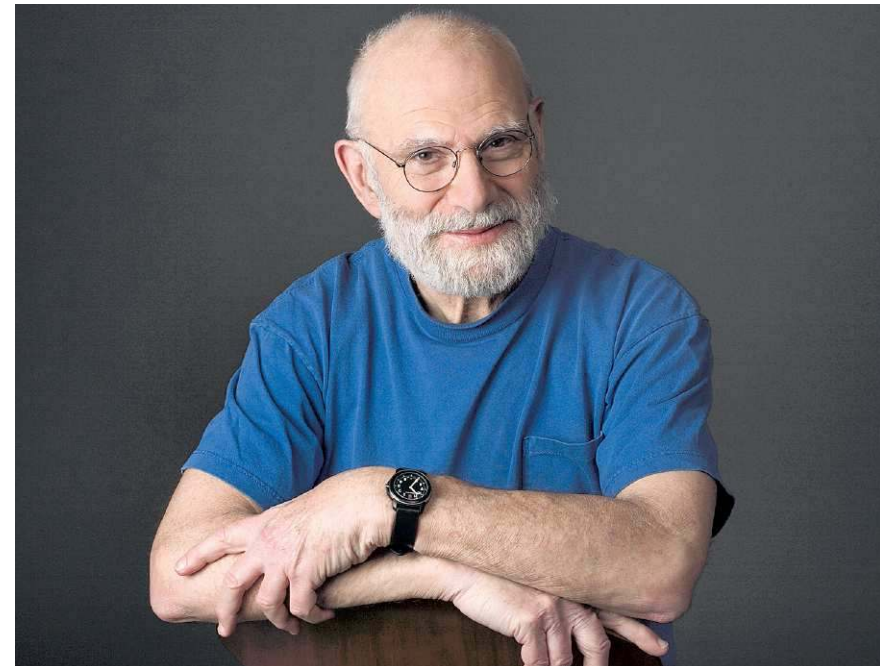
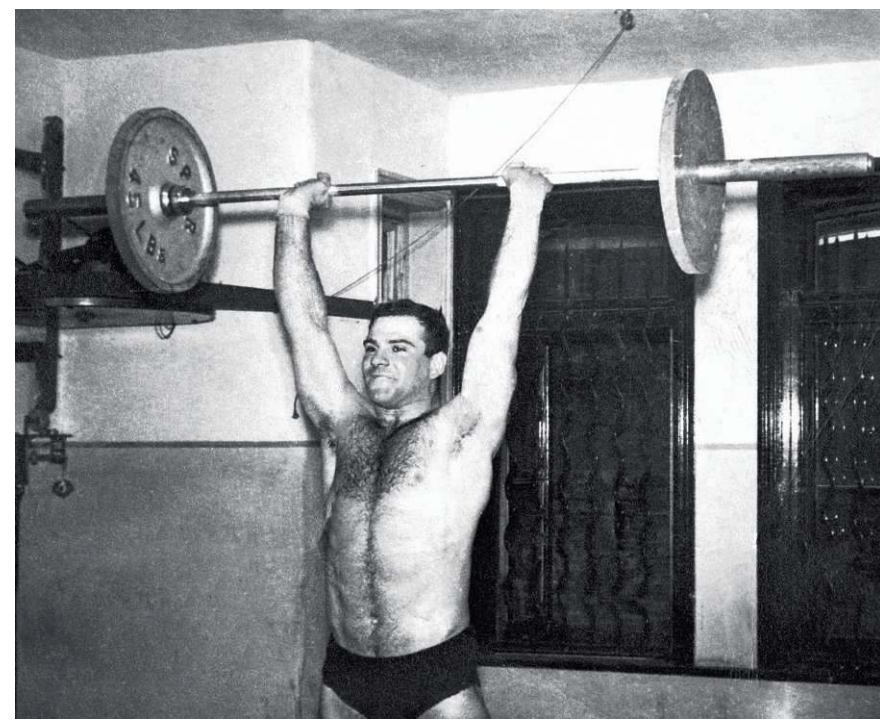
Het was 1955. Oliver, tweeëntwintig, onzeker over zijn homoseksualiteit, was naar Amsterdam gekomen met het vaste voor-nemen zijn maagdelijkheid te verliezen. Hij had zich met jenever moed ingedronken en pas bij het opstaan gemerkt dat hij te ver heen was. Dit moest hij nooit weer doen, zei de gastheer de volgende ochtend, het was gevaarlijk en nergens voor nodig. In Amsterdam was homoseks niet verboden, er waren bars waar je andere homo's kon ontmoeten, hij wilde hem wel wat adressen geven. Oliver hoorde voor het eerst de andere betekenis van 'gay'. Hij was zo opgelucht dat de tranen hem in de ogen sprongen.

Sacks' *On The Move*, het vervolg op zijn autobiografie *Uncle Tungsten* (2001), is hier en daar pijnlijk openhartig. Vlak voor hij naar Oxford vertrok om medicijnen te studeren had zijn vader gevraagd of hij 'jongens soms leuker vond'. Oliver bevestigde dat en voegde er in één adem aan toe dat hij nooit iets had 'gedaan'. Hij vroeg zijn vader om het niet aan moeder te vertellen. De volgende ochtend kwam ze beneden met een gezicht als een donderwolk. Ze zei dat ze wensde dat hij nooit was geboren en sprak drie dagen niet met hem. Het gaf hem het gevoel dat hij aan een vreselijke stormis leed. Nog heel lang zou het een problematisch aspect van zijn leven blijven.

De eerste hoofdstukken van *On The Move* maken duidelijk dat in *Uncle Tungsten* veel on gezegd is gebleven. Oliver Sacks werd in 1933 in Londen geboren in een grote Joodse familie. Zijn vader was huisarts, zijn moeder een van de eerste vrouwelijke chirurgen van Engeland. Twee oudere broers werden ook arts. Maar een derde broer, Michael, was schizofreen en zijn psychoses waren lastig te bestrijden. Hij bleef tot op hoge leeftijd thuis wonen in een precar psychofarmacologisch evenwicht. Toen hem tegen het einde van zijn leven eens gevraagd werd hoe hij zich voelde, antwoordde hij: 'I am in Little Ease' - een metafoer die het geheugen niet meer verlaat als je weet dat Little Ease de naam was van een cel in de Tower die te smal was om te liggen en te laag om te staan.

Gewichtheffen

Uncle Tungsten hield op bij het begin van de puberteit. Toen ik Sacks in 2005 voor deze krant sprak en vroeg of hij een vervolg overwoog, zei hij dat hij dan waarschijnlijk een stuk zou overslaan en zijn le-

Neuroloog Oliver Sacks in zijn jonge jaren als gewichtheffer en motorrijder, en als wetenschapper op latere leeftijd.

vensverhaal pas weer op zou pakken na dat hij 'zijn stem had gevonden', misschien bij de verschijning van *Migraine* (1970). Maar wat hij toen nog wilde overslaan is nu gelukkig een substantieel deel van de autobiografie: de nomadische jaren tussen zijn vertrek naar Amerika in 1965, het begin van zijn aanstelling als neuroloog aan het Albert Einstein College of Medicine in New York.

Eenmaal overzee koopt hij een motor, en dan begint een half decennium dat leest als *Easy Rider*. Hij maakt eindeloze tochten, trekt een tijd op met truckers, zit veel in de sportschool, hangt rond op Muscle Beach bij Venice en brengt in 1961 het Californische record gewichtheffen in de squat-discipline op 600 pond. Gezond is het allemaal niet: hij houdt er veertig jaar rugpijn aan over en hele spiergroepen scheuren af. Hij had gehoopt aan zelfvertrouwen te winnen, maar is nog steeds even schuw: een verlegen homo in het lijf van een bodybuilder.

Ernstiger is dat na een tijdje de week-endtrips op de motor plaatsmaken voor andere trips. Hij begint van alles te roken en te slikken en raakt verslaafd aan amfetamine. Dat is hij nog steeds als hij in 1965 naar New York vertrekt. Pas als hij daar in psychoanalyse gaat en de therapeut, Leonard L. Shengold, dreigt de behandelrelatie te verbreken als hij niet stopt, lukt het hem af te kicken. We zijn nu een halve eeuw verder, hij is nog steeds bij Shengold in therapie.

De rode draad in zijn werk is dat niemand samenvalt met zijn letsel of stoornis

Sacks begint in New York in een lab voor neurochemie, maar daar is hij niet op zijn plaats: hij maakt uitslagen zoek, breekt apparatuur en gooit per ongeluk preparaten weg waar tien maanden aan is gewerkt. Hij heeft zichzelf wel eens een wandelend Zwart Gat genoemd en in *On The Move* is dat bijna een *running gag*: ik tel zeker vier zoekgeraakte manuscripten. Kate Edgar, zijn trouwe redactrice en reisgenote, vertelde dat in datzelfde gat ook visa en portefeuilles zijn verdwenen. Na een jaar in het lab roept zijn getergde chef uit: 'Sacks, get out! Ga alsjeblieft patiënten onderzoeken, daar kun je geen kwaad.'

L-dopa

Dat is precies wat hij gaat doen. In het Beth Abraham Hospital in de Bronx, New York, treft hij tientallen overlevenden van de grote slaapziekte-epidemie in de jaren twintig. Na een experimentele behandeling met L-dopa 'ontwaken' ze uit hun lethargie, maar wel in een geestesgesteld-woordenschat, vaardigheden, interesses van veertig jaar geleden en in een wereld die niet meer de hunne is.

Het onderzoek was aanvankelijk opgezet als een klassiek dubbelblind experiment, met een experimentele en een placeboconditie. Maar de effecten van de L-dopa zijn per patiënt zo verschillend dat Sacks besluit om zijn bevindingen te publiceren als een verzameling gevalstudies.

Na de verschijning van *Awakenings* in 1973 krijgt hij een brief van de Russische

neuropsycholoog Aleksander Luria, die hem feliciteert met dit schitterende staaltje van observatie en beschrijfkunst. Het stimuleert Sacks om de conventionele publicatiekanalen te laten voor wat ze zijn en voortaan boeken te schrijven. Tot de reguliere neurologische tijdschriften kreeg hij pas weer toegang toen hij zijn naam als schrijver-neuroloog had gevestigd.

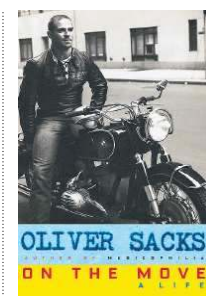
In 2005 vertelde Sacks dat hij in 1993, op zijn zestigste, tijdens een lange autorit eens zijn herinneringen aan het jaar 1972 had ingesproken en toen maar door was gegaan met 1973 en zo verder tot 1989. Hij was bang te weinig tape bij zich te hebben, maar hij merkte dat hij gaandeweg steeds minder te vertellen had en dat de lengte van de ingesproken tape vrijwel lineair afleiep. De herinnerde jaren werden steeds korter. Dit patroon zie je terug in *On The Move*. Zo intens en uitvoerig als over *Awakenings* schrijft hij niet meer over het dozijn boeken dat hij later schreef, zelfs niet over *The Man Who Mistook His Wife for a Hat*, de verzameling gevalstudies waarmee hij in 1985 doorbrak bij het grote publiek. Ook verderop in de autobiografie gaat het nog vaak over late gevolgen van *Awakenings*, zoals de verfilming ervan met Robin Williams en Robert De Niro in 1999.

Vader Sacks ging tot na zijn negentigste door met huisbezoeken; zijn zoon heeft die traditie in zekere zin voortgezet. Hij probeert zijn 'gevallen' in hun eigen omgeving aan het werk te zien: hij trekt een tijdje op met de autistische Temple Grandin

die stallen en slachthuizen ontwerpt, reist met Stephen Wiltshire, een jonge savant-autist met een fotografisch geheugen voor gevels en stadsgezichten, naar Venetië en Amsterdam om hem te zien tekenen, woont een operatie bij van een chirurg met Tourette (en krijgt al snel brieven van nog drie, vier snijdende *tiqueurs*), zoekt gemeenschappen van dove(n) op en later van kleurenblinden, gaat met een jonge man met geheugenverlies naar een concert van Grateful Dead, en heeft bij dit alles vooral oog voor wat een brein, een individu, na hersenschade aan compensatie weet te ontwikkelen. De rode draad in zijn werk is dat niemand samenvalt met zijn letsel of stoornis, dat er altijd iets gemobiliseerd wordt dat in gewone omstandigheden onaangesproken zou blijven, maar in potentie aanwezig blijft.

Divan

De afgelopen tien jaar kreeg Sacks ernstige problemen met zijn gezondheid. In 2005 werd een melanoom in zijn rechteroog vastgesteld, waardoor hij een groot deel van zijn gezichtsveld verloor. Hij brak zijn heup bij een typisch intellectuelenongeluk (in je eigen studeerkamer struikelen over een stapeltje boeken) en kreeg ze-nuwpijnen die hem dwongen alles staande te doen, zoals eten en concerten bezoeken, zelfs de psychoanalyse onderging hij staande naast de divan. Tegelijkertijd was hij productiever dan ooit. In een straffe cadans verschenen *Musicophilia* (2007), *The*

NON-FICTIE

Tweede autobiografie

Oliver Sacks: On The Move. Knopf, 397 blz. € 23,99

De Britse neuroloog Oliver Sacks kwam onlangs met zijn autobiografie *On The Move*. Het is een vervolg op zijn autobiografie *Uncle Tungsten* (2001) die bij het begin van de puberteit eindigde. *On The Move* is hartveroverend openhartig.

Mind's Eye (2010) en *Hallucinations* (2012).

On The Move is hartveroverend openhartig. In de week dat hij veertig werd, schrijft Sacks, was hij in Londen aan het zwemmen in een vijver van Hampstead Heath toen hij plotseling onder water werd beet gegrepen. Even later komt een ondeugend grijnzende jongen boven water. Ze raken aan de praat, het blijkt een Harvardstudent die Londen kwam bekijken en over een week terug moet. Ze brengen die week samen door, ook de nachten. Dat zou voorlopig de laatste seks zijn. Pas als hij 76 is (*for God's sake!*) wordt hij weer verliefd, op non-fictieauteur Bill Hayes. Ook in hemzelf bleken potenties te rusten die wakker gekust konden worden.

In februari schreef Sacks in een brief aan *The New York Times* dat de melanoom was uitgezaaid naar de lever en hij de rest van zijn leven in maanden telde. Die maanden zullen geleefd worden met dezelfde rusteloosheid die deze autobiografie hier en daar een meanderend karakter geeft. Dante vergeleek de laatste levensfase met een schip dat geleidelijk zeil mindert bij het naderen van de haven. Oliver Sacks gaat het anders doen: er is nog veel te reizen, te lezen, te schrijven, er liggen nog twee boeken die bijna klaar zijn. In april verscheen in *The New York Review of Books* al weer een gevalstudie. Het bericht van Sacks over de diagnose en zijn reactie erop, waardig, ongebroken, steinzi-aans, verdient het achterin de autobiografie gevouwen te worden.

VOORPROEF

Vergeefse begeerte

Elsbeth Etty grasduint door de stapel nieuw binnengekomen boeken en geeft haar eerste indruk.

Le silence de la mer, een aangrijpende parabel over het Franse verzet gedurende WO II, was tijdens mijn middelbare schooltijd verplichte literatuur. Het boekje over de Duitse officier Werner van Ebrennac, die is ingekwartierd bij een ontwikkelde Fransman en zijn al even onderlegde nichtje, werd klassikaal in het Frans gelezen. Het verzet van de Franse intellectueel en zijn nicht komt erop neer dat ze nooit een woord spreken tot hun beschaafde maar evengoed ongenode gast, die hun zwijgen bewondert. Zelfs hij componist, Bach-liefhebber en groot kenner van de Europese cultuur. Te laat realiseert hij zich de misdadige impact van het nationaal-socialisme,

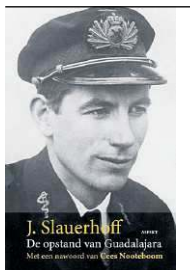
1. Vercors: De stilte der zee. Vert. Frans de Haan. De Bezige Bij, 55 blz. €10,-

dat op de complete vernietiging van de cultuur uit is. *De stilte der zee* [1] behoorde in 1944 na Jan Camperts *Het lied van de achttien dooden* tot de eerste clandestiene publicaties van uitgeverij De Bezige Bij, die het boek ter gelegenheid van zeventig jaar bevrijding opnieuw heeft uitgegeven. Vercors was de nom de plume van Jean Marcel Bruller, in 1942 mede oprichter van de verzetskrant *Les Editions de Minuit*.

Zo weinig woorden als Vercors nodig had om de complexe loyaliteiten in oorlogstijd op te roepen, zo uitgesponnen schrijft Rosita Steenbeek over een vergelijkbaar onderwerp: een gedoopte Duitse Jodin in een door de nazi's bezet Nederland. Steenbeek heeft niet de makkelijkste vorm gekozen om de geschiedenis van haar Duits-Joodse grootmoeder Rose, naar wie ze is genoemd, uit te doeken te doen. Hoewel ze zich grondig heeft gedocumenteerd, met gebruikmaking van liefdesbrieven van haar grootouders en schitterende foto's, is *Rose. Een familie in oorlogstijd* [2] geen documentaire of biografie, maar een roman, geschreven in de derde persoon vanuit het perspectief van Rose. Die aanpak staat garant voor inlevingsvermogen, fraaie sfeerbeelden van zowel Keulen, Hamburg, Bremen en Rotterdam in de jaren 20, 30 en 40 van de vorige eeuw, maar kent ook een aantal beperkingen. Rose is een liefdevol, maar volkomen kritiekloos portret van een grootmoeder die onder de handen van haar bewonderende kleindochter geen vrouw van vlees en bloed wordt. Geen Nederlandse schrijver heeft de

2. Rosita Steenbeek: Rose. Een familie in oorlogstijd. Ambo/Anthos, 352 blz. € 21,99

3. J. Slauerhoff: De opstand van Guadalajara. Na-woord Cees Nooteboom. Aspekt, 122 blz. € 17,95

ontoerendheid van al het menselijke streven zo meedogenloos en tegelijk met zo veel mededogen beschreven als J. Slauerhoff (1898-1936). Zijn onsterfelijke gedichten worden te hoopelijk een nieuw publiek nu de korte roman *De opstand van Guadalajara* [3] opnieuw is uitgegeven met een na-woord van Cees Nooteboom. In het verhaal, postuum verschenen in 1937, wordt een tijdloos Mexico opgeroepen. De jonge priester Taravana bombardeert een rondzwervende glazenmaker tot de Verlosser, die dient als instrument voor een jammerlijk mislukte opstand. De namaak-Christus, verraden door de priester, eindigt na aan één hand en één voet te zijn gekruisigd, als bezienswaardigheid op het landgoed van een grootgrondbe-zitter. Nooteboom roemt in zijn mooie nawoord de profetische gaven van Slauerhoff en zijn compassie met de inheemse bevolking die na eeuwen van blanke overheersing nog steeds in uitzichtloze ellende verkeert. Tegelijk is het verloop van de gebeurtenissen op het kluichtige af. Slauerhoffs ironische, soms gemuseerde toon maakt zijn alarmerende wereldbeeld extra schrijnd. Nooteboom wijst erop dat het thema van de mislukking kenmerkend is voor al het werk van Slauerhoff, de rusteloze dichter van het on-ervulde verlangen, op zoek naar het onbereikbare geluk.

Onbereikbaarheid is ook een thema van Stefan Hertmans in zijn essaybundel over het obscene in de cultuur, *Het bedenkelijke* [4]. Om het idee van de vergeefse begeerte te illustreren, haalt Hertmans een parabel van Plato

4. Stefan Hertmans. Het bedenkelijke. Over het obscene in de cultuur. Boom, 204 blz. € 17,50

over Eros aan: Eros 'ziet alles achterna en is steeds weer nieuwsgierig. Maar wat hij ook in handen krijgt, het glipt hem steeds door de vingers, zodat hij eigenlijk nooit greep, maar ook nooit vervulling zal kennen'. Op elk gebied gaat achter elke sensatie een leegte die ons naar een onbestemde onthulling doet verlangen, die ons steeds weer ontspant. Dat is het obscene. Als alles schaamteloos wordt getoond, is er in feite niets meer te zien. Hoe meer er je getoond wordt, hoe minder je hebt. Dit is bedenkelijk, wat betekent dat de naar inzicht verlangende mens gevangen zit tussen weten en onwetendheid. 'Hij moet dus noodgedwongen tegen zichzelf in leren denken.' De obsceniteit als abstracte grondslag van het denken en tegen-denken wordt toegelicht met voorbeelden van porno en geweld, ten dele ontleend aan de actualiteit. Maar dit voegt weinig toe aan Hertmans gelijknamige essay uit 1999.